

I dialog med Stern

Ett referat av och diskussion om hans senaste bok

LENNART RAMBERG | barn- och ungdomspsykiater, utbildningsanalytiker i Svenska Psykoanalytiska Sällskapet, Stockholm

Denna artikel innehåller ett diskuterande referat av den engelska originalutgåvan (därav den engelskspråkiga terminologin i artikeln) av Daniel Sterns bok *Ögonblickets psykologi. Om tid och förändring i psykoterapi och vardagslivet* (Natur och Kultur, 2005). Tidigare (1985) har Stern jämfört den positivistiska naturvetenskapens observerade barn, med barn- och vuxenklunikerns teorier om detta – det kliniska barnet. Senare (1995) har han beskrivit moder-barn relationen. I den aktuella boken ställer han den fenomenologiska, och i många avseenden icke verbala, domänen mot den verbala, s.k. berättande (narrativa) domänen. Eller annorlunda uttryckt: det icke verbala självet mot det verbala. Han menar att den äldre psykoanalytiska traditionen alltför mycket varit inriktad på patientens verbala flöde samt hur detta skall tolkas av analytikern. Dialogen mellan de båda kom därvid i bakgrunden.

Med stöd av forskning kring små barn och vuxna samt studier av barn- och vuxenterapier visar Stern på det vanliga livets och psykoterapins kronologiska förlopp under sessionen. Han urskiljer då via ”mikroanalys” icke medvetna (moving on) och medvetna (present moments) ögonblick av en duration av 3–4 sekunder och något däröver.

Han lägger stor vikt vid vårt behov av intersubjektivitet: dvs. att vi under korta stunder kan dela vårt mentala landskap med en annan. Vi kan på det sättet ge varandra ömsesidig bekräftelse av det vi upplevt. Stern lyfter vidare fram de ögonblick (now moments) under vilka patienten oftast omedvetet, kräver en aktiv och autentisk närvaro av terapeuten (kairos) som går utanför den sedvanliga rollen och kanske även terapins ram (now moment). Om det uppstår ett intersubjektivt möte (moment of meeting) leder detta omedelbart, eller på sikt, till psykisk förändring av deras implicita vetande (knowing) om hur livet kan levas. Stern menar att en förändring av mer djupgående art uppkommer än den, som uppstår till följd av tolkning utifrån patientens narrativ.

Han menar, att inte bara i det terapeutiska mötet utan också inför sig själv, är det viktigt, och mer befruktande för den terapeutiska processen, att terapeuten och patienten mer befinner sig i den fenomenala världen än i den narrativa. Stern menar vidare, att experientiella och expressivt inriktade terapier är mer orienterade i denna riktning.

I texten visar jag på likheter mellan Sterns synsätt och en existentiell

psykoanalytikers, Harold Kelmans. Det finns en risk att läsaren kan tro att ett moment of meeting automatiskt leder till ett ökat implicit vetande samt att inga komplikationer kan uppstå till följd av ett bra möte.

En patient som befinner sig i en analytisk/terapeutisk process har utvecklat en överföring till analytikern/terapeuten, liksom den senare en motöverföring. I den inre världen kommer därför med all sannolikhet mötet att bearbetas på både del- och helobjektsnivå. Samtidigt som överföringen fördjupas till följd av mötet, kan därför också primitiva, och för analysen/terapin destruktiva, relationsmönster aktiveras. Jag söker att åskådliggöra den processen med hjälp av Donald Winnicotts tankar om skillnaden mellan att relatera till ett subjektivt objekt och att använda sig av ett objekt/subjekt.

Jag visar vidare att modern psykoanalys inte är så upptagen av enbart det narrativa, som innehållet i boken kan ge intryck av.

En ingång

Första gången jag som 25-årig utbildningskandidat kom i kontakt med den psykoanalytiska processen och vikten av att finnas i eller nära den fenomenologiska domänen var på 1960-talet genom psykoanalytikern Harold Kelman, Karen Horney's efterträdare¹. Om fenomenologi och existentialism skriver han bl.a.², att den existentiella psykoanalysen vänder sig till människans varande-i-världen, hennes existens, i motsats till den mer naturvetenskapligt orienterade psykoanalysen, som upptar sig med essensen – en abstraktion och generalisering. Medan den senare upptas av objektivitet, är den existentiella mer upptagen av subjektivitet samt av existensen, som föregår essensen. För den är varje skeende unikt (och inte en repetition i överföringsneurosen).

Den förres text är litterärt vitter, medan den senare är poetisk och fylld med det bildlika, metaforiska och paradoxala.

Kelman lyfter fram några begrepp. Det gäller *existentialneurosen* med dess brist på upplevd mening med livet. Vidare det *interpersonella mötet* – och då inte så mycket själva mötet utan mer den inre avgörande erfarenhet som springer ur detta, och under vilket ens livssyn kan förändras och ibland också personligheten omstruktureras. Mötet är en interpersonell upplevelse, som inte har så mycket att göra med överföring i dess strikta mening, eftersom det är förändrande just beroende på att mötet är något helt nytt.

Slutligen beskriver han *kairos*: Den rätta tidpunkten för analytikern att aktivt ingripa i ett längre psykologiskt skeende hos patienten och då göra det med en total närvaro. Tillfället är unikt och uppstår inte igen. Om han ingriper vid fel tillfälle vållar det sannolikt relationen och patienten skada.

Nu, nästan 40 år senare, kan man med hjälp av videoteknik och löpande

registrering av processer i hjärnan, objektivt och in i minsta detalj, studera skeendena i en terapi utifrån och därefter jämföra resultatet med deltagarnas subjektiva hågkomster av sessionen. Med utgångspunkt från dessa data och med användning av olika psykoterapeutiska och psykoanalytiska teorier, human- samt neurovetenskap, söker man påvisa samband mellan subjektivt och objektivt iakttagna skeenden³. Man söker därutöver se om man kan upprätta kausala samband mellan dem och på detta sätt kan finna specifika gynnsamma villkor och processer för att åstadkomma psykisk utveckling. Mot bakgrund av vad man då funnit, söker man sedan skärskåda och utveckla gängse teorier för hur psykisk förändring går till och vilka moment den optimala terapin bör innehålla.

Psykoanalytikern och spädbarnsforskaren Daniel Stern, har gjort just detta. Hans forskning om spädbarn och barnets relation till modern är uppmärksam. Han har dessutom i böckerna Spädbarnets interpersonella värld (1985/1991) och Moderskapskonstellationen (1995) på ett pedagogiskt sätt kunnat sammanfatta det banbrytande arbete som gjorts inom detta område under de senaste decennierna.

Under det sista årtiondet har Stern bl.a. i Boston Change Process Study Group arbetat tillsammans med spädbarnsforskare såsom Tronick, och psykoterapeuter/psykoanalytiker, för att söka utröna i vad mån de förras forskningsresultat om de processer som betingar en god utveckling hos små barn, kan återfinnas i en barn- eller vuxenpsykoterapi. Samt vidare, om man härav kan dra sådana slutsatser att det finns anledning att ändra den psykodynamiska/analytiska teorin och föreställningen om hur den optimala kliniska utformningen av en psykoterapi/analys bör vara.

Ögonblickets psykologi gavs ut på engelska för snart ett år sedan. Mot bakgrund av att jag har använt mig av dess innehåll i min artikel i förra numret av Psykisk Hälsa (4/04) är min anmälan beklagligt sen. Jag anger mina egna kommentarer inom parentes eller som fotnot om inte annat tydligt framgår av texten.

Vår medvetandeström avbryts av "hål" vi inte märker

Stern visar hur vi till stor del lever vårt liv utifrån rutiner och förväntade situationer. Vårt medvetande väcks till liv först när något oväntat sker eller när vi inte kan tillfredsställa ett behov på ett vanligt sätt.

Medvetandet är evolutionens sista utvecklingssteg. För att det skall uppstå måste en oerhört snabb och komplex återkopplande interaktion mellan olika neurongrupper i hjärnbarken ske – av Edelman benämnd reentry (vilken tillsammans med Tononi presenterar dessa tankegångar pedagogiskt i en bok från år 2000). På så sätt uppstår ett oerhört snabbt växlande, och därför tillräckligt stabilt, synaptiskt interaktionsfält, som (på en subjektiv nivå) i sin tur leder till att ett medvetande uppstår (en s.k. emergent egenskap). En intuition kräver en kvarts

sekund, medan ett klart medvetande kräver minst en sekunds ”stabilitet” av detta fält. (Vi kan tänka oss vår medvetandeström som en nästan kontinuerlig och ofta diskontinuerlig serie bilder⁴ som för oss ter sig som en sammanhängande film med lite ”hack” vi lätt glömmer.)

Stern skriver att vårt släkte har en biologisk organisation som leder till att vi tenderar att upprätthålla sammanhängande medvetandesequenser på 3–4 sekunder, s.k. *present moments*. När jag fick höra den svenska titeln på boken, reagerade jag på att man översatt *present moment* med ordet ”ögonblick”. Jag fann så att tiden mellan två automatiska slutningar av ögonlocken verkade vara just 3–4 sekunder – alltså ett ögonblick!

Ett *present moment* eller just ögonblick, möjliggör en subjektiv ”nu-upplevelse” av ett minne, en tanke eller en perception. Flera *present moments* kan läggas intill varandra med ett i tid mer utsträckt medvetande till följd. Mestadels finns dock ”hål” emellan. Det visar sig inte minst då man noggrant ”mikro-intervjuar” en person om vad som t.ex. hände under hans frukost tidigare samma morgon. Det mesta visade sig ske utanför medvetandet. Först när behovet var påkallat, kopplades medvetandet in.

Den musikaliska frasen, raden i en barnvisa eller ett poem: Alla har de en tidsrymd på 3–4 sekunder. Så också talade meningar, samt det faktum att svaret i en konversation måste komma inom samma tidsförlopp för att inte äventyra densamma. Likaledes: Om inte modern svarar babyn inom samma tidsrymd uppkommer lätt problem i deras interaktiva flöde.

Det är ingen tillfällighet att Stern använder sig så mycket av musik, när han vill beskriva den mänskliga interaktionen, som huvudsakligen styrs av vårt känsloliv och de intentioner vi upplever andra har. De senare innehåller ju också känslor som förstärker olika motivkrafter (Tomkins). Upplevelserna av musik och känslor är analoga till sin karaktär, lyder under likartade lagar, och har en tendens att försvinna ur minnet när aktiviteten upphör. De digitala orden abstraherar den känslomässiga upplevelsen. Orden är objektivt iakttagbara, reproducerbara och därför lättare att komma ihåg än den globala upplevelsen i sig. En beskrivning i ord kan väcka en liknande upplevelse till liv hos en annan. Verbala beskrivningar av upplevelser och skeenden, s.k. narrativ, kan dessutom få ett skimmer av objektivitet över sig, och i den bemärkelsen ordnas till det vi kallar kunskap. Därför är det ingen tillfällighet att tänkandet om den inre världen först kom att domineras av ordet och att upplevelsen som sådan försvann ut i etern.

Intersubjektivitet – ett behov i paritet med sex och anknytning

Vi är ett socialt släkte och vårt mind har ett medfött behov av intersubjektivitet⁵ – ett behov, menar Stern, som är av samma dignitet som sex och anknytning.

Fenomenologerna Husserl (1913) och Merlau-Ponty (1945) förstod detta behov redan tidigt. Numera är också (neuro-)vetenskapsmän såsom Damasio, Freeman och Varela klara över detta.

Spädbarnet, liksom modern med barnet, har behov av att förstå moderns intention och att härma henne för att på så sätt få till stånd ett affektivt möte. Senare i utvecklingen behöver det lilla barnet få en upplevelse av moderns inre värld och att modern samtidigt upplever barnets. För en stund uppstår ett möte där de *liksom* delar värld med varandra – deras mind blir *liksom* ett.

Stern definierar begreppet intersubjektivt medvetande på följande sätt (sid. 125, fritt översatt): Två personer kan utveckla (cocreate) ett intersubjektivt medvetande i ett ömsesidigt upplevt present moment. Det innebär i sin tur att det fenomenala medvetandet hos den ena överlappar och delvis inkluderar det fenomenala medvetandet hos den andra. Annorlunda uttryckt: Jag har min egen upplevelse plus den andres upplevelse av min upplevelse, såsom denna förmedlas åter (reflects) till mig genom den andres ögon, röst (prosodi), ansikts- och kroppsuttryck. Våra upplevelser skiljer sig naturligtvis något från varandra, men de är tillräckligt lika för att, när våra två upplevelser ömsesidigt bekräftas, ett ”medvetande” om att dela samma mentala landskap skall uppstå.

Jag tycker det är viktigt att lägga märke till att vad som på detta sätt förmedlas till den andre främst är grundläggande motivkrafter och affekter. Dessutom menar jag att det är av vikt att ha i minnet att det som på detta sätt delas inte säkert senare bearbetas likartat i den inre världen av båda – mer därom senare.

Det är numera klarlagt att vi alla, spädbarn som vuxna, intill de motoriska neuronerna i hjärnbarken har s.k. spegelneuron (Rizzolatti) som exakt reproducerar den andres rörelser och ansiktsmimik utan att personen fördenskull imiterar den andre.⁶ Bl.a detta faktum ligger till grund för psykologiska begrepp såsom (filosofen Langersoreflekterade) empati (psykoanalytikern Joseph Slanders resonans) och kunskapen, att vi utifrån vår konstruktion inte kan vara isolerade från andra, utan att vi lever *i en intersubjektiv värld*. Forskningens problem i denna fråga verkar numera snarare vara, att exakt kartlägga de mekanismer som kan förklara det faktum, att alla inte härmar alla och att vi i praktiken faktiskt oftast uppvisar ett differentierat jag – undantag finns givetvis.

Lägg märke till att denna *prereflekterade form av intersubjektivitet* inte försvinner när barnet skapar sig en på symboliskt tänkande grundad theory of mind (Frith, Fonagy). Det är snarare så att barnet och den vuxne i ett senare skede av den inre processen *tolkar* den inkommande speglingen av den andre utifrån sin egen, symboliskt, skapade världsbild⁷.

Vårt mind är således inte oberoende och isolerat. Stern (sid. 78) uttrycker det t.o.m. så att vi inte längre kan se oss som de enda ägarna, herrarna och vakterna över vår ”egen” subjektivitet. Han menar att gränsen mellan själv och andra

visserligen kan vara klar och tydlig men att den ständigt är permeabel. Vi befinner oss därför i en ständig *co-kreativ dialog* med den andre, även när vi är ensamma. Den intersubjektiva matrisen utgör den övergripande smältdegel i vilken interagerande minds skapas.

Under det senaste decenniet har intersubjektivitet blivit något av ett mode- och honnörsord. Det används dessutom på olika sätt⁸. Åtskillnaden mellan hur terapeut–patient-dialogen beskrivs inom objektrelations- och interpersonell teori kan vara hårfin (mer om detta senare).

Det kan därför vara på sin plats att se Sterns definition av ordet (sid.185–186):

Han menar att det inom psykoanalysen föreligger en logisk utveckling från tanken om en ensidig överföring och patologisk motöverföring, via överföring och motöverföring där analytiker och analysand ”dunkar” mot (bumps) varandra, till intersubjektivitet. Den senare är en grundläggande motivkraft som ständigt är verksam. Det intersubjektiva utbytet mellan patient och terapeut sker i det ”lilla” (at a local level), kliniska skedet. Intensiteten av och öppenheten för intersubjektivitet kan variera från tid till annan och kan initieras än från patienten och än från terapeuten (en asymmetri som är föränderlig över tid).

Explicit verbal kunskap och implicit verbalt vetande

Stern skriver att till skillnad från ett symboliserat och huvudsakligen verbalt explicit medvetande, det också finns ett *implicit vetande* (knowing, inte kunskap, knowledge). Det innehåller känslor och förväntningar inför vad det innebär att vara med en annan, och därmed överensstämmande förhållningssätt – en slags utveckling av Bowlbys (1969) begrepp arbetsmodell. Det är således ett vetande som är mer innehållsrikt än det procedurella som oftast beskrivs som huvudsakligen motoriskt. Det implicita vetandet är icke medvetet men innehåller fördenskull inte aktivt bortträngd kunskap. Snarare skulle ett medvetande om detta slags vetande i de flesta fall vara störande och förhindra en optimalt fungerande interaktion.

Enligt Stern arbetar den klassiska psykoanalysens inom den *verbala, narrativa, domänen* och har som explicit agenda att göra det bortträngt omedvetna innehållet medvetet⁹. Han skriver att det är som att analytiker och patient står sida vid sida för att söka förstå ett symboliserat tredje, nämligen patientens narrativ, vilket ju befinner sig utanför både patientens och analytikerns omedelbara relation.

Men i en terapi (det är givetvis även avgörande för förloppet i en analys!) å andra sidan, menar Stern, är den viktigaste agendan att implicit reglera det omedelbara, intersubjektiva fältet, för att finna en optimal passform mellan de bådars arbetsmodeller, de bådars implicita vetande. På det sättet kan en utvidgning av patientens, och givetvis också terapeutens, implicita vetande ske. Detta vetande

utgör en kontext för den narrativa domänen och är därför mer grundläggande till sin karaktär.¹⁰

En följd härav är att det småningom uppstår ett större tillåtet utrymme för patienten att symbolisera ett vidare känsloliv med åtföljande differentiering av motiv och drifter.

Olika medvetandeformer

1. Stern urskiljer ett "rått" *fenomenalt medvetande* under vilket man enbart registrerar det pågående skeendet i form av kroppssensationer, enkla perceptioner och andra qualia. Denna domän, menar Stern, uppmärksammas och fördjupas av de existentiella och expressiva terapeuterna.¹¹
2. Vidare beskriver han ett *introspektivt medvetande* under vilket individen a) reflekterar över det han registrerar i t.ex. olika bildmetaforer. Det övergår i ett metaperspektiv i så måtto att individen abstraherar, symboliserar, det han gör sig medveten om, så att han b) verbalt kan meddela detta till terapeuten. I den handlingen ordnar han det fenomenala medvetandet utefter en narrativ logik och "råheten" och ordningen i det fenomenala medvetandet försvinner (och därmed sannolikheten att implicit minnas en annan ordning för senare omedveten bearbetning, vilken under natten skulle kunna arbetas med i och av drömmedvetandet, för att senare kanske förmedlas som en dröm i terapin). I det nya present moment, som därvid uppstår, upplever han under berättandet andra saker. Vem har inte känt besvikelse och maktlöshet, när man känner hur annorlunda det blir ibland när man berättar en viktig upplevelse eller en dröm för någon?!
3. Stern inför dessutom ett nytt begrepp, *det intersubjektivt medvetna*. Det uppstår enbart under intensiva interaktioner och ofta under ögonkontakt. Det uppstår när ett *mind* så att säga blir sett av ett annat *mind*. Den förras *mind* blir då liksom utvidgat med den andres. Dessutom tar den andre till sig den förras *mind*, och får då sitt *mind* likaledes utvidgat, med den följd att båda får en förhöjd upplevelse¹².

Stern förklarar den troliga mekanismen bakom detta medvetande sålunda: Om det intrapsykiska medvetandet möjliggörs genom processen reentry, kan vi också tänka oss inter-psykisk reentry mellan olika hjärnor¹³!

Jag tänker mig att Stern menar att det skulle kunna ske via en förmedling av spegelneuronen. Betänk att vårt seende är enormt utvecklat och kan differentiera mellan olika känslouttryck oerhört snabbt och väl.

Ett reflekterande medvetande kan inte, menar Stern, uppstå om inte en annan person är med, när individen upplever skeendet i fråga (Social mirror theory. En

utveckling av Sullivans begrepp consensual validation, tänker jag).

Stern menare vidare att det intersubjektiva medvetandet också finns i en negativ form; nämligen när t.ex. barnet inte får den bekräftelse det väntat sig. Då uppstår i stället ett tomrum (vilket jag, i bionsk mening, kan tänka mig senare kan symboliseras i form av ”närvaro av den frånvarande andre”).

Olika processer som leder till förändring

Generellt menar Stern att psykoanalysen ägnar sig alltför mycket att vara i det introspektiva tänkandet och dess tendens till att skapa berättelser, narratives, av det närvarande. I stället för att befinna sig inom den fenomenologiska domänen, ber man t.ex. om associationer, varefter patienten lämnar det närvarande. Att skapa mening blir viktigare än att vara i processen.

Detsamma gäller när överförings- motöverföringsmaterial kommer i förgrunden. Tendensen är då att invänta ett lämpligt tillfälle att tolka och därvid åter aktualisera repetitionstvånget och dess historia i narrativ form.

Stern menar att det finns olika sätt att se på hur man i en terapi, och i livet i övrigt, *reviderar sin historia*, sitt liv, i meningen förändrar det.

1. En första revision (s.k. rolling revision) sker i den stund en intersubjektiv dialog pågår i rummet. Den sker automatiskt och pågår implicit.
2. En annan slags revision sker när patienten berättar det närvarande för terapeuten.
3. Den klassiska revisionen (deferred action, nachträglichkeit) sker, när en senare erfarenhet förändrar förståelsen av en erfarenhet som är gjord tidigare i livet.
4. En fjärde, åter, när terapeuten följer skeendet inom den fenomenologiska domänen och samtidigt är aktiv. Han frågar patienten detaljerade och fördjupande frågor kring det som sker på ett icke tolkande sätt; typ: när? var? hur? – en teknik som jag beskrivit som immersion (Ramberg, 1987,1998). Dock aldrig varför? – en fråga som automatiskt för patienten bort från det närvarande ögonblicket.

Stern är vidare skeptisk mot begreppet motståndsanalys (sid. 143 ff) men anmärker att det finns ett annat slags motstånd som faktiskt är berättigat. Det är motståndet mot att lämna det fenomenala medvetandet, och den upplevelse av autenticitet och varserblivning av estetiska kvalitéer som detta ger – det icke verbala självet – för att i stället övergå i abstraktioner av ord – det verbala självet (Stern, 1985).

Han tillfogar att det inte är nödvändigt, och oftast kontraproduktivt, för terapin att tolka eftersom man då lämnar den fenomenologiska domänen för den narrativa.

Stern lyfter i stället fram de existentiella och gestaltorienterade (i form av bild-,

musik-, dans-, kroppsorienterade, expressiva) psykoterapierna och psykodrama. Dessa terapier inriktar sig i högre grad på att vidga och fördjupa det emotionella erfandet och den fenomenala medvetenheten av den pågående processen menar han, och de söker sig aktivt mot tillfällena till intersubjektiva möten.

Den löpande processen – moving along

När jag befinner mig i analys/terapi, vare sig som patient eller terapeut, går jag in i en speciell slags upptagenhet under vilken jag är mer än vanligt närvarande och oftast inte medveten om mig själv (*fenomenologisk domän*), varken när jag talar eller är tyst. Likväl rör sig den tysta eller talade dialogen framåt och förändrar under tiden långsamt och omärkligt den inre världen. Stern benämner detta *moving along*.

(En tid in i sessionen fördjupas ofta varandet och övergår i Bions *reverie*, ett viktigt varande inom *moving along*-domänen som Stern tyvärr inte differentierar ut. Det inträder allt oftare och under längre tidsperioder, ju större min erfarenhet och ju tryggare bärigheten är i den implicita relationen, syns det mig. Oftast ”finns då inget”. Ibland uppstår tankar, bilder, kroppsupplevelser och handlingssekvenser. Vid en del tillfällen kan jag få en märkligt växande känsla av att, samtidigt som jag blir medveten om mig själv, dessa olika former uppstår inom mig, fast de likväl inte hör till mig. Jag söker eller orkar då förhoppningsvis låta dem utvecklas. Sådana skeenden har för mig en stark evidenskaraktär och åtföljs ofta av att patienten någon session senare rapporterar ett nytt kvalitativt inre skeende. Det rör sig gissningsvis om en mer uttalad form av ett *s.k.* intersubjektivt medvetande; kanske en spegling av patientens inre aktivitet förmedlad till mig via mina spegelneuron, som jag ”låter” arbeta vidare?)

Ibland blir jag under *moving along* medveten om mig själv i rummet, utan att för den skull lämna flödet – jag förhåller mig helt implicit; åter ibland tänker jag på hur jag förhåller mig till det som sker, blir mer eller mindre uppmärksam på min kropps reaktioner och patientens sätt (prosodi) att förmedla sig i ord och genom sin kropp. Jag reglerar därvid kanske medvetet mina affektuttryck – speciellt vid sittande, vis à vis.

”Sloppiness”

Oftast söker patienten under *moving along* finna fram till om terapeuten är öppen för ett intersubjektivt möte kring något som patienten oftast bara är implicit medveten om. Om terapeuten verkar mottaglig börjar han sina försök att förmedla sig. Det sker ofta på ett diffust, svävande och motsägelsefullt sätt. Terapeutens trevar sig fram genom att lyssna, fråga något, empatiskt fylla i med något bindeord. Han är också oklar men är förhoppningsvis relativt öppen i sin osäkerhet om vart

det skall bära hän. Allt sker med målsättningen att finna ett så vitt intersubjektivt fält som möjligt för dem båda att kunna vistas i.

För en utomstående och kanske även för dem själva verkar förvirring, missförstånd, bristande koncentration dominera bilden, med både empatiska och kognitiva misstag från terapeutens sida. Bostongruppen kallar detta för *sloppiness* och anser detta vara en bra och nödvändig ingrediens i en psykoterapi. Sloppiness manar dem båda att nå fram till väsentligheter, att finna sätt att ”docka in” i varandras intersubjektiva fält på ett för terapin optimalt sätt, och att samtidigt stå ut med att den andre gör misstag eller har motstånd. Stern lyfter fram Tronicks (1998) arbete med små barn som paradigmiskt i sammanhanget: När det lilla barnet inte får eller finner det det vill av/hos mamma måste det aktivt söka sig fram, och ofta på nya vägar, för att i en förhandling med henne kanske få något annat som också är tillfredsställande, om än kanske på en högre och därför mer krävande utvecklingsnivå än tidigare. När både patient och terapeut samtidigt är kreativa i stunden skapar de tillsammans nya implicita och explicita former. En sådan co-kreativitet under moving along med olika present moments omformar och fördjupar gradvis det implicita vetandet och därmed på sikt också personligheten, något som Stern menar inte sker i samma utsträckning när man gör verbala tolkningar med utgångspunkt från verbalt material.

Förmågan att vara sloppy syns för mig kräva vissa personliga kvalitéer hos terapeuten som också förknippas med förmågan att under psykoanalysen ha en ”jämnt flytande uppmärksamhet” (Freud) samt att ha tolerans inför ”osäkerhetsmolnet”, en förmåga till s.k. negativ kapacitet (Bion). De senare ”förmågorna” avser dock en icke initierande attityd från analytikerns sida, men med en samtidig djup receptiv beredskap för att ta emot det patienten både implicit och explicit förmedlar. Att vara sloppy inbegriper visserligen, vad jag förstår, att vara i ”trakterna” av en villkorlös öppenhet, men innebär samtidigt att aktivt söka ”docka” med patientens implicita aktivitet, varvid principen ”trial and error” gäller.

Slår man upp ordet slop/sloppy i lexikon blir man fundersam. Jag fastnade dock för betydelsen ”att arbeta i löst sittande kläder”. Psykoanalystermer är ofta precisa, strikta och drar gärna åt det pretentiösa hållet. Det är viktigt att hålla i minnet att psykoanalys/terapi också är en lek (Ramberg, 1992, sid. 30–35, 2001) där gradvis utrymmet för densamma, det implicita fältet, vidgas och ramarna för leken omförhandlas. Ibland uppstår därvid ”lekavbrott”, men ett sådan går oftast att komma igenom genom en intersubjektiv dialog.

Jag vill i detta sammanhang erinra om Beebes forskning, som visar att det är viktigt att barnet inte under perioden av kärnsjälvet utformning ständigt blir rätt imiterat (se Beebe & Lachman, 2002) eftersom då avgränsningen själv-objekt kan äventyras.

Vi förändrar ständigt vårt liv och vår (subjektiva) historia

Vår livshistoria finns ständigt närvarande i vårt existentiella nu i den meningen att de aspekter av denna som associeras till det pågående ögonblicket aktiveras och går i dialog med nuet (Edelmans the remembered present). I den stunden provas relevansen av tidigare förhållningssätt mot det som sker i ögonblicket, samtidigt som givetvis det äldre förhållningssättet i samma ögonblick är med och påverkar subjektets perception, tänkande och handling. På detta i huvudsak automatiska sätt sker en utanför medvetandet tyst och gradvis revidering av vår historia och vår personlighet.

Ett avgörande existentiellt möte i det verkliga livet, eller i det verkliga liv som kan uppstå under ett moment of meeting i en terapi/analys, kan förändra vårt liv och därmed också upplevelsen av vår historia på ett dramatiskt sätt.

Detsamma kan ske, om än i mindre grad, menar Stern, till följd av en viktig tolkning uttalad vid rätt tidpunkt.

Om hur arbete i den narrativa förändrar den implicita domänen

I boken finns ingen diskussion eller referens till hur man i psykoanalysens huvudfåra (mainstream) arbetar med subtiliteter i dialogen eller hur man i denna tänker sig att en överförings–motöverföringsdialog utvecklas. Här nämns visserligen, att man numera inte bara inkluderar själva tolkningen, utan att en hel serie verbala och icke verbala skeenden inkluderas i begreppet. Många analytiker menar ju dessutom, att en tolkning idealt skall ske alldeles innan en patient själv kan göra den, i tanken att den redan skall finns i patientens implicita värld. Syftet med tolkningen är då att patienten skall vara klar över att analytikern faktiskt följer processen på ett preciserat sätt. Ett annat att patienten ska bli varse analytikerns avgränsning av sin förståelse (Winnicott, 1969).

Dessutom vill jag lägga till att ord, och de fria associationer i ord och meningar som väcks av dessa, liksom en dröm med dess associationer, inte bara lyfter upp relationer mellan ord. De fungerar också som ett fångstnät som lyfter upp fiskar; icke verbala metaforer för de implicita processer och sammanhang ur vilka orden uppstår. *Det verbala arbetet avspeglar visserligen bara ytskiktet av dialogen men omdanar indirekt och kraftfullt den implicita relationen.*

Det finns dock en avgörande skillnad mellan ordet och den icke diskursiva symboliken i förhållande till den fenomenala domänen. Ett ord är en handling. Först utvecklas barnets intentionella motorik, sedan den tysta inre dialogen (Vygotsky) och därefter akten då barnet talar, medvetet om att den Andre kan reagera på det som sägs. *Talet är ett aktivt ställningstagande och avsett att påverka omvärlden. Talet ger autonomi.* Det medvetna talandet uttrycker därför ett aktivt utåtriktat agens, även om det bara framgår implicit.

Den fenomenala erfarenheten är mer ägnad att ta emot (apprehend i motsats till comprehend).

Man kan beskriva det som att den befinner sig mellan sinnesintryck och utåtriktat beteende och följaktligen närmare ett estetiskt förhållningssätt. *I det fenomenala medvetandet är man inte fokuserad på att påverka den Andre, utan på att experientiellt erfara relationen mellan sig och den Andre.* Sett på det sättet är en stor del av psykoanalytiska dialogen estetisk till sin karaktär – musik med i början mest ”hack” men småningom med allt längre sammanhängande stycken och av allt högre komplexitet. Så är fallet, eftersom de ingående orden är underordnade det grundläggande, och därför överordnade, implicita flödet mellan patient och analytiker.

Detta faktum är grundläggande för mitt synsätt (Ramberg, 1992) i vilket jag urskiljer en autonomi-vektor, där ordet är överordnat, och en homonomi-vektor¹⁴ för den icke ord-definierade upplevelsen av tillhörighet till omvärlden och till sig själv. I den förra dominerar ett objektiverande förhållningssätt, i det senare ett estetiskt intersubjektivt relaterande. Den senare innebär att processen ännu inte antagit en definitivt verbalt kategoriserad form, där subjekt och objekt är definitivt åtskilda från varandra. Den homonoma vektorn ”ligger således nära” det fenomenala medvetandet. Av detta torde framgå att jag starkt stödjer Sterns mission att konsekvent lyfta fram det icke verbala självet. På en högre logisk nivå är ju orden bara mer eller mindre integrerade delar som för en stund skimrar i den vävnad som analytiker och patient tillsammans väver under årtal; en vävnad som sedan patienten förvaltar och gradvis assimilerar tills spåren av densamma bara glimtvis anas.¹⁵

Det är förstås problematiskt om orden inte står för något autentiskt hos personen ifråga, utan utgör en passiv anpassning till vuxenvärlden och den omgivande kulturen. Då befinner man sig verkligen i en både låst och fattigare värld med risk att förlora kontakten med sin autenticitet och med påföljande svårigheter att senare göra val i livet utifrån ett sant (Winnicott) själv.

Att utveckla och fullfölja en icke verbal process

Stern tar upp en intressant aspekt på hur man kan hålla den nära historien levande (the alive past, sid. 206 ff); den historia som i det lilla perspektivet finns aktuell inom oss under en eller flera följande sessioner, och hur man kan använda den i sitt kliniska arbete.

Under en session följer vi utvecklingen av olika teman, men vi kan också iaktta, att vi ofta mer eller mindre medvetet söker följa en stämning eller en känsloloklang hos patienten¹⁶. Under fem minuter (alternativt hela sessionen, eller de sista sessionerna) har flera sekvenser av ögonblick av likartad men ändå sinsemellan

olika karaktär uppstått med ett för oss båda oklart, men av någon anledning intressant, emotionellt innehåll. Vi söker medverka i fördjupningen av dessa korta skeenden, tills vi båda märker att vi nått fram till en plåtå, där något plötsligt börjar klarna eller en spänning i luften löses upp.

Uttryckt i Sterns terminologi: Flera relational moves bildar en progression, under vilken både patient och terapeut implicit, utan en uttalat medveten intention, söker sig fram i det intersubjektiva fältet, tills de blir varse att något skett. Det har uppstått en intersubjektiv medvetenhet hos båda, ett present moment. Detta utgör kulmen på en progression av flera halvt medvetna relational moves, under vilken en temporal gestalt med ett flerdimensionellt subsymboliskt innehåll (Bucci, 1997) har tillåtits att ta form, för att därefter få tona bort till förmån för annat icke bearbetat material.

Vi kan, menar Stern (ref. Minsky, 1981, sid 15), bilda oss en föreställning om processen om vi lyssnar på början av 1:a satsen på Beethovens 5:e symfoni med dess sekvens av fyra noter, som med korta pauser upprepas med olika intonation, tonhöjd och med olika instrument, tills de når en slags plåtå. För den som hör denna sats för första gången kanske de första sekvenserna upplevs obehagliga, som en psyko-fysisk attack. Kanske åtföljande nästan identiska not-sekvens inget en annan upplevelse, för att ytterligare några identiska sekvenser senare kanske övergå i en plåtå av smärtande ödestyngd känsla. Hur som, erfarenheten av att lyssna på en sekvens, efter att omedelbart före ha lyssnat på identiskt lika sekvenser med sinsemellan enbart små skillnader i utförandet, leder stegvis till en medveten upplevelse av kvalitativt annan karaktär, än då man hörde de tidigare, nämligen ett slags uppstannande och eftersinnande i ordets bokstavliga bemärkelse. Således en mer avklarnad och definierad känsloupplevelse. Vi befinner oss i denna musikaliska progression hela tiden inom den fenomenologiska domänen. Detsamma gäller för den progression av relational moves som utmynnar i ett present moment under sessionen. Jag tänker mig att vi kan förstå det som att samma icke diskursiva symbol, ”musik-ord”, upprepas med olika intonation gång på gång.

Progressioner av den typen jag beskrivit här är mycket viktiga för terapeutisk förändring, även om varken terapeut eller patient minns dem annat än i form av en djupt tillfredsställande klang inom sig efter sessionen.

Now moment och kairos

Ibland uppstår ett s.k. *now moment* där det implicita intersubjektiva fältet plötsligt sätts i fråga av patienten. Situationen är bemängd med kairos. Det sker då ofta som en naturlig följd av den terapeutiska processen och åtföljs av ett *moment of meeting* mellan analytiker och patient om situationen avlöper väl:

Ofta, menar jag, börjar inte en egentlig terapeutisk/psykoanalytisk process förrän det har uppstått ett now moment, följt av ett autentiskt möte mellan terapeut och patient, inom ett sådant psykiskt område, i vilket det är av avgörande vikt för patienten att bli förstådd. Samma händelse kan också ske på ett knappt märkbart sätt, när analytikern förstår något viktigt. Det åtföljs då av en upplevelse att båda känner att något sker inom dem: ”Nu har analysen börjat på riktigt”. I andra fall kan det uppstå ett now moment när det är dags att den psykoanalytiska processen (överföringen) fördjupas (Meltzer, 1996). Antingen den ena eller den andra ser då kanske till – oftast omedvetet – att ett now moment uppstår, men situationen uppkommer nästan alltid oväntat. Det kan också uppstå till följd av att patienten har blivit osäker eller tveksam på terapeuten, kanske på grund av ett ”empatiskt misstag” (Sterns misattunement) han gjort. I vilket fall blir situationen snart mättad av *kairos*: Något måste ske nu och båda vet, att det som kommer att hända är av avgörande vikt för den framtida analysen.

Patienten kan plötsligt (som i boken) vilja se analytikern i ögonen och sätta sig upp. Han kan ställa en fråga eller framställa krav som ifrågasätter ramen och kontraktet. Han kan vid avslutningen efter en laddad session ställa sig och se analytikern i ögonen, samtidigt som han säger något, som kräver ett svar – inte nödvändigtvis, och kanske minst viktigt, verbalt.

Alla dessa situationer kräver av terapeuten/analytikern att han för en stund lämnar sin roll och spontant går in i situationen som den han är och svarar autentiskt, så att ett genuint möte kan uppstå – ett ’moment of meeting’. Det viktiga är inte det som sägs, det kan t.o.m. vara felaktigt eller dåligt nyanserat. Det centrala är känslan. I detta tillfälle ser de båda varandra i ögonen (vanligtvis. Ett möte kan också ske enbart via ord och tystnad i en analys, då patienten ligger. Avgörande är då sättet att tala, prosodin, och andningen) och får så implicit tillgång till varandras mind. Patienten får då en direkt upplevelse av analytikerns inre kvalité i det (nästan) verkliga livet.

Förhoppningsvis är analytikern i stunden någorlunda förankrad i djupet samtidigt som han förmedlar en öppenhet för att kunna bli påverkad – inte styrd. Det avgörande skeendet i mötet varar ofta bara några ögonblick, ett par now moments.

I Sterns terminologi har, om mötet avlöper väl, analytikern utvecklat tillräckligt implicit vetande och tilltro till processen för att kunna öppna upp för en möjlighet till ett intersubjektivt möte på ett djupt plan, med allt vad det innebär.

Analytikern kan också i mötet visa sårbarhet och skörhet. Ur patientens synpunkt visar han då en ”blotta”, som patienten på grund av sin problematik är tvungen att söka utnyttja. Patienten upplever sannolikt samtidigt en svårighet att bibehålla en intersubjektiv relation, med en upplevd risk att den skall övergå till att bli kroppslig och erotisk (en blotta inbjuder till inkräktande projektiv identifikation, vilket i så fall skulle skada integriteten i mötet (estetiska konflikten, Meltzer & Harris-

Williams, 1988). I mötet kan patienten uppleva sig själv (eller analytikern – en svårare situation) som ”ögonslukande” eller fantisera annan aktiv erotisk handling. Ett symbiotiskt delobjektsrelaterande aktualiseras härvid av patienten, under vilket de båda motivationssystemen anknytning och sexualitet blir sammantvinnade. Vid ren intersubjektivitet är kropp och mind åtskilda.^{17, 18} Om allt går väl leder det till att förtroendet för analytikern ökar, men samtidigt finns rädslan där, och kanske också någonstans en önskan, att analytikern inte skall kunna hävda sin integritet.

Ett annat exempel på ett now moment, som senare övergick i ett moment of meeting, och som troligen konceptualiserades först långt senare: I ett miljöterapeutiskt behandlingsprogram uppstod en laddad situation i samband med att en stor, stark, gränspsykotisk och våldsbenägen man var nära att överträda en viktig gräns. En kroppsligt ganska tunn, manlig miljöterapeut (X) sade då ifrån genom att lugnt men bestämt markera gränsen. Han var i stunden väl förankrad i sig och förstod vikten av situationen och kunde därför möta mannen. De stod framför varandra i tystnad och mötte varandras blick under flera ögonblick, varefter mannen respekterade gränsen. Något år senare rapporterades från andra institutioner att han sagt om X att ”Han är den enda som kan slå ner mig”. Ytterligare något år senare får X ett telefonsamtal, i vilket mannen utan någon inledning säger att han förstod vad som hände den gången, och att det mötet var viktigt för honom, varpå han lade på luren.

Mötet kan naturligtvis beskrivas som en enbart mental kraftmätning, men troligtvis förmedlades djupare kvalitéer än så.

Barnterapeuter och barnanalytiker beskriver regelmässigt att barn ”tvingar” terapeuten ut ur den terapeutiska ramen i den omedvetna avsikten att utröna terapeutens äkthet i sitt engagemang. Om han övertygar i mötet, som ofta kräver ett aktivt föräldralikt ingripande, fördjupas processen, liksom sannolikt också terapeutens/analytikerns eget engagemang.

Om moment of meeting avlöper väl, brukar det ofta följas av en viktig dröm i vilket både mötet gestaltas men också patientens djupa problematik – och troligen även analytikerns på något plan.

Skeendet brukar oftast inte kommenteras av patienten de följande sessionerna, i vilket fall inte på ett sätt som öppnar för en diskussion, vilken troligtvis också bör undvikas. Det är ett känslomässigt implicit möte, där så småningom den narrativa meningen tillsammans med frukten av annat arbete senare kommer att utkristallisera sig.

Däremot kommer patienten sannolikt minnas en del tillfällen av sådan art när han för någon vill beskriva vad som var betydelsefullt i den analys han gick.

Intersubjektivitet under andra benämningar

Stern beskriver ju i boken vikten av att kunna särskilja anknytning i form av kroppslig närhet, eller behovet av att uppgå i en sådan, från ett intersubjektivt möte, som inte bygger på fysisk kontakt, men under vilket, i det här fallet, patientens mind så att säga utvidgas med analytikerns mind, samtidigt som (paradoxalt) åtskillnaden av minds upprätthålls.

Jag menar att det är viktigt att inte i detta sammanhang glömma bort att intersubjektivitet också är ett slags anknytningsprocess. Barnets första anknytning är kroppslig, dels inne i livmodern och utanför och är fysiskt nödvändig (Hofer), inte bara psykiskt. En frihetsgrad för barnet är att fysiskt kunna krypa från modern. En andra att bara se henne på avstånd, men samtidigt kunna kolla med modern om något är farligt eller otillåtet (Emdes social referencing). Ytterligare en frihetsgrad är att bara höra henne på långt avstånd via t.ex. mobilen.

Det finns alltid möjlighet till intersubjektivitet vid dessa tillfällen.

I ett senare skede av psykoanalys under vilken man i relativt lugn takt arbetat sig fram till en plåtå i överförings–motöverförings–”dansen”, vidtar ofta ett intensivt skede, där båda har fria associationer – patientens givetvis mer uttalade, analytikerns oftast tysta – som är meningsfyllda och ger ny mening för båda. Dialogen kan bli rörig, till synes ologisk och osammanhängande. Analytikern kan ibland undra om detta är hans egen tanke eller patientens, i synnerhet om patienten nämner exakt samma tanke något senare. Psykoanalytikern Stanley Palombo (1999¹⁹) använder kaosteori för att förklara detta fenomen, som han benämner *Coevolution in coupled systems*, vilket vad jag kan förstå motsvarar Sterns *implicita och explicita intersubjektiva dialog*. Palombo menar att en sådan dialog utgör en förutsättning för att patienten skall uppnå en viktig insikt. Det utgör så att säga, en kaotisk och intensiv kulmen på ett långvarigt och nödvändigt arbete av dem båda för att söka komma fram till djupgående förändring.

Den tidigare nämnde Kelman²⁰ beskriver ett likartat men kanske mer ”eteriskt” och för många mystiskt och nästan religiöst skeende, *communing*, som kan uppstå under minuter eller med något längre duration. Liksom i beskrivningen ovan utspelar sig detta skeende i ett senare skede av psykoanalysen: Det kan inte förstås i ord, utan kan bara beskrivas genom antydningar eller genom att ange vad det inte är, skriver han. Prototypen är ett positivt amningsskede mellan mor och barn. För en vuxen känns skeendet ofta som en gåva utan att man presterat något. Under detta skede finns inget medvetande om subjekt eller objekt ... ingen av parterna står utanför och reflekterar över processen ... det är ett allt omfattande kontinuum, odifferentierat, estetiskt, utsägbart och omedelbart begripbart.

En fenomenologisk, intersubjektiv dialog av sådan art skulle kunna vara tagen ur Sterns *Ett spädbarns dagbok* (se ref. sid. 144 i hans aktuella bok). Ur ett sådant skeende, som till större delen försiggår som en serie *now moments* i det fenomenala medvetandet, av och till kompletterat av enstaka ord eller meningar,

och ofta utan logiskt sammanhang ens för patienten, springer ofta grundläggande förändringar av psyket. Jag tänker mig att befinna sig i communion utgör ett slags exempel på Sterns (1985) förnimmelse av det begynnande självet.

En intersubjektiv erfarenhet kräver också ensamhet för att kunna bearbetas

En intersubjektiv dialog behöver inte alltid upplevas direkt positiv. I ren utvecklingspsykologisk bemärkelse har föräldern optimalt förutsättningar att ha ett mer utvecklat mind än barnet fram till dess sena tonår (då neocortex är färdigutvecklad). Att så inte behöver vara fallet, vet vi naturligtvis. Det är viktigt att barn och förälder kan ”matcha” eller kalibrera varandras mind i förhållande till varandra så att den enas mind inte överväldigar den andres. Under frigörelse processer söker därför ofta barnet att skärma av sig från intersubjektiv dialog med den ena eller båda föräldrarna.

Mellan vuxna, där den enes mind i ett viktigt avseende är så mycket mer utvecklat än den andres, kan intersubjektiva möten uppstå under vilka den senare kan uppleva skam – en oförmåga att ”filtrera” mötet, varav följer en svårighet att bibehålla sin integritet. Han kan fly undan. I andra fall kan han känna bävan, ödmjukhet eller, givetvis, glädje. Oftast vidtar en intensiv bearbetning efter ett sådant möte. Jag tror inte att man kan förutsätta att den förre medvetet eller omedvetet aktivt inkräktar i den andres liv, utan mer att personen inte har gjort sig beredd på den impakt mötet skulle göra på hans mind. Eller att han skulle bli sedd, och att han till följd av detta inte kan förneka det innehåll i hans mind som den andres mind s.a.s. implicit fått del av. Ett annat mind har sett och ”delat” det han inte vill se hos sig själv: Annorlunda uttryckt, hans dyadiskt utvidgade mind (Tronick, 1998) kommer i kontakt med hans eget mind, vilket kan få till följd att han känner sig förföljd.

Men livet är inte bara intersubjektivitet. Här finns också diasporan (Judarnas tvångsförflyttning från sitt land som det beskrivs i Gamla Testamentet) i metaforisk mening. I denna finns ingen plats för möte med hemlandet eller med de viktiga Andra man skilts från. Man kan ändå upprätthålla en intersubjektiv dialog inom sig (monad) med sina ”inre följeslagare” (Stern, 1985). Det gäller internaliseringar av personer, men också kontexter, platser. För detta krävs symbolisering, dvs. ord. Vi kan tänka på en del av Gamla testamentet, men också på Dantes Den gudomliga komedin och Joyces Odyssén samt på Tarkovskys film Nostalgia, som alla skrevs resp. filmades under påtvingad exil. Narrativet återkallar i medvetandet det försvunna som samtidigt ständigt påverkar individen i nuet.

Likväl finns det lägen i livet när det inte går att få till stånd ett moment of meeting inom sig, när man är i behov att aktivt förhålla sig till ett psykiskt

krävande problem. Att under sådana förutsättningar vara ensam med sig själv, och inte inom sig ens omedvetet kunna identifiera sig med något inre objekt – ett slags kondensat av inre följeslagare? – för att på det sättet finna ett förhållningssätt, leder till kaos. I det läget är kanske den enda möjligheten man har att ta till tidigare, och därför förenklade, lösningssätt – ett slags regression, om man så vill.

Här föreligger emellertid samtidigt förutsättningar för en sant kreativ lösning på problemet. En sådan uppstår inte i relation till någon inre följeslagare eller inre objekt, utan den uppstår ur den virvel som en ”inre omöjlighet” kan skapa och ur vilken nya attityder och nya lösningar kan uppstå. Beslutet personen fattar då kan inte direkt härledas från någon tidigare persons konkreta förhållningssätt. Möjligen kan man härleda en aspekt av lösningens kvalitet till någon viktig persons generella temperament eller livsattityd. Man kan då säga att det nya förhållningssättet uppkommit under (inflytande av) dennes aegis (grek. sköld). Man har tidigare fått tillräckligt av intersubjektiv erfarenhet som internaliserats och har identifierat sig med denna. Däremot har man först när man är ensam bl.a. med hjälp av ord – men också av icke diskursiv symbolik – varit tvungen att komma fram till en lösning. *Ord och separation är nödvändiga för att utveckla en kreativ och självständig personlighet.*

Moment of meeting

Stern menar att i ett moment of meeting gäller bara nuet. I ett now moment finns alltid *kairos* hängande i luften. Det vilar något av nu eller aldrig över situationen och båda vet om, eller åtminstone anar, att resultatet av mötet är avgörande för fortsättningen. Kairoskvalitén kan vara mer eller mindre uttalad och kräver ett spontant, autentiskt och till den terapeutiska situationen avpassat svar så att ett moment of meeting kan uppstå. Det grundläggande kriteriet för patienten om ett sådant skall uppstå eller utebli, avgörs av den implicita, intersubjektiva passformen som uppstår mellan dem vid just det tillfället. Orden är givetvis viktiga, men inte avgörande. Förhoppningsvis har terapeuten i den stunden förmågan att autentiskt vara sig själv i mötet med patienten. Härmed menar Stern, att terapeuten på ett spontant och för situationen någorlunda avpassat sätt lämnar den terapeutiska rollen med den ram som den kliniska teorin och de själva utformat under terapins gång, för att när mötet är över, återta den.

Han menar att ett moment of meeting är att likna vid en verklig, inte fantiserad, ofta dramatisk sjöresa tillsammans på en liten båt, i vilken ingen i förväg vet vad som skall hända eller hur han själv eller den andre kommer att handla, och i så fall hur han själv kommer att reagera på detta. Kort sagt, båda lever sitt verkliga liv tillsammans under ett ögonblick. Liksom William Blake kan se hela världen i ett sandkorn²¹, kan både terapeut och patient se och uppleva den andres djup

personlighet under ett moment of meeting. Här, i det spontana intersubjektiva mötet, sker avgörande psykisk förändring, menar Stern. Det är emellertid inte säkert att efterverkningarna för patienten är enbart positiva. Det är viktigt att terapeuten empatiskt kan möta patienten i de smärtsamma skeenden, som ofta följer på en så stark upplevelse. Det krävs nya moments of meeting. I annat fall riskerar det tidigare mötet att inom patienten omvandlas i paranoid riktning. Stern menar vidare, att en verbal tolkning grundad på patientens narrativ inte har samma moment till förändring/revision av patientens liv som en kairos med ”lycklig” utgång. Inte heller en dröm om t.ex. ett djupt möte med terapeuten. Hur omvälvande denna än upplevts av patienten, saknas ett *intersubjektivt möte i verklig tid*, under vilket ingen vet vad som faktiskt kommer att hända. Däremot finns potentialen till ett now moment, när patienten berättar den, eller senare, under arbetet med den.

Moment of meeting och den inre världen – ett winnicottskt perspektiv

Själv fick jag, som framgått av inledningen, inte mina första teoretiska kunskaper i psykoanalys utifrån den klassiska psykoanalysens tradition och huvudfåra. För mig var därför en teori om ett dialogiskt möte mellan två självsystem med olika perceptions- och tankeformer en självklarhet, om än inte så väl utmejslad i den kliniska teorin. Sullivantradition, neo-freudiansk teori, Martin Buber²² och systemteori var viktiga under sent 1960-tal. Denna tradition utvecklades sedan i USA i en mer utvecklad interpersonell eller självpsykologisk riktning och har sedermera, vad jag förstått, gått mot ett intersubjektivt synsätt.

Inom den brittiska huvudfåran av psykoanalys hade barnanalytiker stort inflytande på teoribildningen: Klein inspirerad av Freud hade beskrivit aggressionsdriften som en kraft som barnet drevs/ använde sig av för att upptäcka modern och omvärlden – ett synsätt som senare Bion vidareutvecklade till Kärlek, Hat och Kunskapsdrift. Hon kom senare att utveckla en klinisk teori som inbegriper begrepp som en inre geografi – en inre värld – och barnets införlivning av delobjekt och senare helobjekt i denna. Grunden till objektrelationsteorin var lagd.

Vi kan se hur Winnicott (1993. Sidhänvisningar till det svenska urvalet av hans artiklar) gradvis utvecklar en något annorlunda syn på Freuds aggressionsdrift än Klein – i vilket fall ändrar han gradvis terminologi – när han beskriver hur det lilla barnet utvecklar en relation till ett annat objekt.

Winnicott beskriver (1941, sid. 30, 47) hur ett 5–12 månaders barn i normala fall kan reagera när det ser en frestande spatel ligga nära sig på hans skrivbord – en standard observation som hjälpte Winnicott att komma fram till en dynamisk preliminär-diagnos på barnet och relationen moder–barn: Efter att barnet först tvekat och sett på mamma och honom, smakar och leker det med spateln under en

tid, varefter det aggressivt kastar spateln ifrån sig. Barnet blir uppenbart nöjd när den faller på golvet med ett klingande ljud.

Av denna handlings- och upplevelsesekvens drar Winnicott slutsatsen att barnet i sin inre värld visar på en förmåga att kunna externalisera sin inre mor (i form av spateln) och att barnet dessutom insett att hon (spateln) överlevt dess aggressiva behandling (senare, 1945, sid. 49–63, ruthless, dvs. självsvåldiga). Här använder han ett drifts- och objektrelationsteoretiskt språk.

I en senare artikel (1950–55, sid. 64–81) problematiserar han begreppet aggression för att beskriva detta tidiga utvecklingsskede och inför i stället begrepp som motilitetsbehov, muskelerotism, livskraft och talar om spontanitet eller impulsiv gest. Det är emellertid avgörande att barnet möter motstånd för att det skall kunna skilja ut sig själv från yttervärlden. Då sker en fusion av aggression och libido, som enligt Winnicott, ger barnet en mer förhöjd livskänsla än vad enbart libido kan ge.

När han 1969 sammanfattar sin syn på hur barnet kan särskilja sig som subjekt gentemot yttervärlden och ett yttre objekt, tar han avstånd från den ortodoxa grundtanken, att aggression är en reaktion på mötet med realitetsprincipen. Han hävdar i stället att det är den destruktiva impulsen och omvärldens motstånd som skapar barnets upplevelse av en yttre värld. Det finns ingen vrede under förstörelsen av objektet. Däremot uppstår glädje när (och om) objektet överlever (sid. 150–151).

Han formulerar åter sin paradox att det lilla barnet skapar objektet, men objektet fanns där redan i väntan på att skapas och bli föremål för uppladdning. *Barnet relaterar till objektet i form av ett subjektivt objekt – en utvidgning av barnet själv* (att jämföra med Kohuts självobjekt).

Det är först när barnet uppnått viss mognad (en bit in i symbiotisk fas) och med självsvåldiga (ruthless) impulser attackerar bröstet som barnet inser att det inte kan förstöra det, delobjektet bröstet, och därmed ej heller helobjektet modern. Barnet gläds däröver och upplever kärlek: *Ett annat subjekt är fött i och med att helobjektet inte bara kan relateras till utan kan användas av barnet Det har nämligen insett att objektet överlever subjektets förstörelse av det.* Därav följer att subjektet (barnet) inser att objektet (modern) är placerat utanför området för subjektets omnipotenta kontroll, vilket inte är fallet när barnet enbart relaterar till modern. Samtidigt menar emellertid Winnicott att priset för det andra subjektets födelse (modern) är att det inre objektet ständigt förstörs i det omedvetna tänkandet – ett kontroversiellt uttalande för många.

Jag har tagit en omväg och lyft fram Klein och i synnerhet Winnicott för att visa på hur *ett intersubjektivt möte inte självklart i den inre världen kommer att förstås som ett helobjektsmöte* även om personen är vuxen och normal. Vi kan dessutom med stöd av perceptgenetisk forskning anta att vi alla i stunden bearbetar

intersubjektiva möten genom att på kort tid gå från primitiva tolkningsnivåer till mer utvecklade. Vi kan dessutom räkna med att det intersubjektiva mötet i drömtänkandet som pågår dag och natt, och kan anas när patienten *verkligen* har fria associationer, kommer att ställas mot tidigare erfarenheter och de ständiga konflikter som pågår i den inre världen mellan de olika motivkrafter som påverkar symbolskapandet.

Den yttre situationen i en vuxen psykoanalys har vissa likheter med Winnicotts ”barn-spatel inför förälder och främmande”-observation. Patienten ligger på en brits med en välvilligt inställd psykoanalytiker bakom sig utan möjlighet till blickkontakt, alltid på samma tid flera gånger i veckan under flera år. Under sådana betingelser uppmuntras patienten till ett primitivt känna-tänkande. Patienten kommer under den överföring som härvid utvecklas alltmer att i stunder uppfatta analytikern som ett subjektivt objekt i Winnicotts mening.

Härvid uppstår förutsättningar för att utveckla en, som en patient uttryckte det, ”psyko-lek” i stället för enbart en psyko-analys, under vilken patientens del- och helobjekt kan tillåtas leka med varandra, dvs. mötas i olika slags kombinationer och intentioner, *i närvaro av* analytikern och i viss mån *med* honom. Under sådana betingelser kan de brutna förbindelser, som en svår uppväxt åstadkommit, återupprättas mellan olika del- och helobjekt – typ 2-års-, 7 års- och tonårsflickans – på olika nivåer. Istället för en fragmenterad och dissocierad inre värld uppnås på så sätt förhoppningsvis en inre värld med en högre grad av organisk progression (ung. kontinuitet) mellan del- och helobjekt; annorlunda uttryckt, mellan primär- och sekundärprocess material. Leken kan även ge upphov till väsentliga nya objekt och objektrelationer som patienten varit i avsaknad av. Stern framhåller i denna bok i synnerhet dem som kan uppstå till följd av analytikerns och patientens spontana kommunikation.

När ett moment of meeting uppstår i en analys sker det ofta stående och ”öga mot öga” dvs. i ett övergångskede mellan psykoanalyspositionen med dess uppmuntran till att relatera till analytikern som ett subjektivt objekt och en social helobjektsrelation. Dessutom blir situationen snart laddad med potentiell betydelse, vilket båda är medvetna om, och känslor uppstår.

I de drömmar som patienten berättar efter ett moment of meeting åskådliggörs oftast mötet på ett förskjutet och kondenserat sätt och ofta med en erotisk tillblandning.

Patienten kan känna sig osäker efteråt på vad som verkligen skett. Han kan undra om analytikern har speciella avsikter av något slag och oroa sig för att denne inte skall klara av att upprätthålla sin professionella integritet. Omnipotenstankar kan uppstå med motsvarande föraktfulla tankar om analytikern etc.

En stor del av dessa fenomen torde bero på hur patienten i sin inre värld har handskats med mötet, givetvis med utgångspunkt från de (små) skiftningar av

analytikerns känslö- och driftsliv som denne uppvisat under det reella mötet dem emellan.

Under psykoanalytiskt arbete kan vi alltså indirekt ana oss till hur mötet gestaltar sig i patientens inre värld i form av del- eller helobjekts representationer från olika åldrar strukturerade i olika typer av progression eller brist på sådan.

Dessa representationer kan uttryckas i form av bilder eller indirekt i form av associationer.

Ibland – det är en fråga om återhållenhets, tajming och hänsyn till var i den analytiska processen patienten befinner sig – kan det vara bra att analytikern benämner något av det han uppfattar av detta. Han är då medveten om att alla uttryck är metaforer formade utifrån aspekter av patientens mer eller mindre primitiva sätt att se på sig själv och omvärlden. Det gäller i synnerhet negativa och omnipotenta uttryck, som är projektivt inkräktande på det subjektiva objektet – i den analytiska processen åskådliggjort av hur analytikern i verkligheten bemöts och hur han indirekt eller direkt gestaltas i drömmen – eftersom dessa inre föreställningar annars riskerar att ostört få arbeta vidare på omedveten nivå och likt långsamt verkande datorvirus få destruera den inre världen.

Att analytikern aktivt medverkar till att ge ord för vissa bildmetaforer, alltså tolka, i detta sammanhang kan givetvis hindra patienten i hans arbete att utveckla en egen autonomi, vilket både Stern och Bollas (se senare) framhäver, men det kan också vara till hjälp för patienten att på detta sätt hjälpa honom att strukturera och klargöra hur han i sin inre värld kan ha förstått mötet.

Härvid är det viktigt att ha klart för sig att orden, i evolutionär mening, har utvecklats från reptilens reflexer och däggdjurets aktioner till följd av reaktioner på och perceptioner av yttrevärlden. Ordets ursprung är handling om än en inre sådan (Vygotsky). En förändring i yttrevärlden, eller en påverkan från den inre, är inte hanterad av subjektet förrän den är åtgärdad och en adaptation till omvärlden uppnått. Först då har en fullvärdig gestalt utvecklats.

En perception leder till att inre bilder och föreställningar utvecklas inom oss, som gestaltar de meningar perceptionen får för den inre världen, vilka i sin tur ger upphov till olika handlingsalternativ som gestaltas på likartat vis. Det finns en mening med att verbalt benämna dessa olika gestaltningar. Det verbala meningsgivandet, den verbala symboliseringen, kommer att på gott och ont omfatta och urskilja ett ställningstagande på ett annat och mer handlingsinriktat sätt än vad bilden gör. Det innebär inte att Ordet därför har ett högre värde än Bilden. Däremot menar jag att ordet ger en högre grad av aktiv autonomi än vad bilden kan åstadkomma, något jag förstått vara både Freuds och Lacans andemening.

Jag menar därför att det finns ett värde i att den inre världens gestaltning av mötet, oftast i form av en serie bildmetaforer, småningom av patienten verbalt benämns och reflekteras kring, så att denne blir medveten om deras implikationer

för sitt inre liv. På så sätt blir han mer ansvarig och kan mer aktivt, men givetvis enbart indirekt, bearbeta de icke medvetna dimensionerna av sitt inre liv.

Jag tycker Stern i denna bok, och annars, har en tendens att nedvärdera ordets betydelse i detta avseende.

Benjamins försök att länka intersubjektivitet till objektrelationsteori

Många objektrelationsteoretiskt orienterade psykoanalytiker och terapeuter skulle nog mena att åtskillnaden mellan anknytning och intersubjektivitet motsvarar, respektive har stora likheter med, skillnaden mellan symbiotiskt delobjektsrelaterande och relation till ett helt objekt under verklig tid (kronos) samt till åtskillnaden mellan den schizoparanoida och depressiva positionen.

Viktigt är i detta sammanhang är att Trevarthen (1997) menar att vi föds med ett intersubjektivt behov och en primär intersubjektiv förmåga som sedan utvecklas till en sekundär. Stern har mer hållningen att vi utifrån behovet av anknytning snart får en förmåga till (sekundär) intersubjektivitet²³, som sedan övergår till ett självständigt motivationssystem som därefter ofta står i motsats till behovet av fysisk anknytning.

Ett sådant synsätt står i viss överensstämmelse med Meltzers (1988) övertygelse att den depressiva positionen börjar redan i livmodern. Ganska snart efter den stormiga omställning som födseln innebär, orkar barnet inte längre upprätthålla upplevelsen av organisk enhet, utan tvingas för en längre tid till ett *huvudsakligen* schizoparanoitt tänkande, med en uppsplittrad organisk progression som följd, som det tar lång tid att komma ur och som i framtiden alltid kommer att finnas i beredskap.

Jessica Benjamin (1990) menar att objektrelations- och intersubjektivitetsteori kan säga stå i ett komplementärt förhållande till varandra: Separations- och individuationsteori (Mahler, Kernberg) fokuserar på vad som på en strukturell nivå inom barnet kvarstår i form av internaliserade objekt efter att interaktionerna mellan moder–barn skett – Jaget/Självet relaterar till ett Objekt. Med en sådan teori förloras emellertid (lätt) den kunskap som den intersubjektiva teorin framhäver; att den Andre måste upplevas som ett annat subjekt, för att Subjektet skall kunna uppleva sin egen subjektivitet fullt ut. Ett sådant moment of meeting rymmer en paradox, menar Benjamin, därtill inspirerad av den senaste artikeln av Winnicott (1969) som jag refererat till i det föregående stycket: I samma stund som jag upplever mig uttrycka min (fria och oberoende) vilja, är jag beroende av hur den Andre faktiskt ser mig. Jag är följaktligen samtidigt som jag är fri, utsatt för hur den Andre reagerar på mitt uttryck, vilket inskränker min upplevelse av frihet, vilket Detsamma, tänker jag, gäller givetvis analytikern.

Om Trevarthen förlägger debuten av intersubjektivitet till Mahlers autistiska fas

och Stern till hennes övningsfas, lyfter Benjamin fram närmandefasen som ett paradigmiskt exempel på vad intersubjektivitet är och hur denna utvecklas, Under den fasen utvecklar nämligen barnet ett självmedvetande och får viss symbolisk kapacitet och har därför förutsättningar för att upprätta omnipotens- och impotensfantasier vilka det kan utpröva i verkligheten gentemot den Andre, oftast då modern. Det gäller under psykoanalysen givetvis också analytikern.

Intersubjektivitet och Lacan

Andra tycker kanske att åtskillnaden mellan anknytning och intersubjektivitet uppvisar likheter med (det i vid mening sexuella) Begäret och det Imaginära och dess åtskillnad från det Symboliska.

Visst, men återigen: Stern framhäver det fenomenala medvetandet (Dasein, pure fact, Damasio kärnsjäl) i dess omedelbarhet och med dess kvalité av snabbt övergående subjektiva fenomen. Jag tänker att vi befinner oss i trakterna av det begynnande självets (Stern, 1985) domän som inrymmer aningar av knappt tänkbara vitalitetsaffekter, emotioner och motiv, perceptioner som inte är länkade till andra, eller som ännu inte antagit en form så att de medvetet kan uppfattas. Vi befinner oss i en domän där allt detta befinner sig i dynamisk rörelse med en potential till att bilda en sammanhängande och för medvetandet iakttagbar form. Eller kanske bara allt fragmenteras och tonar bort, och nästa ögonblick tar vid med sitt unika medvetande – minns min beskrivning av ögonblickens skenbara kontinuitet, vilka jag liknade vid från varandra åtskilda bildrutor i en filmremsa.

I den fenomenologiska domänen ingår, menar Stern, subsymboliska entiteter (à la Bucci) och enkla primitiva metaforer, som inte antagit symbolisk form. Jag antar att han därvid åsyftar verbal symbolik. Det finns ju icke diskursiv symbolik (Langer, 1942, 1969–72) som kan länka ljudsekvenser till bildsymbolik. Länkar mellan olika sinnesmodaliteter kan ju göras mellan alla sinnen samt till olika emotioner och vitalitetsaffekter och på det sättet formge metaforer som inte är ordbemängda.

Några kanske tycker att den fenomenala världen med dess omedelbara upplevelse av livet har likheter med Lacans beskrivning av det Reella med dess positiva möjligheter till upplevelse av jouissance – och negativa såsom t.ex. sådana som är inordnade under Kristevas beteckning ”abjektion” (1991). Jag förstår emellertid Lacan så att det han menar med det Reella sällan får komma till vårt medvetande. Det kan t.o.m. ges en air av mystik. Vi är i vår existens nästan ständigt fjättrade i språkets metonymi. ²⁴

Principiellt menar jag att denna tanke mer är att likna vid den avgörande skillnad som Stern gör mellan det s.k. icke verbala och verbala barnet respektive självet. Han (2004) menar uttryckligen att vi i den icke verbala domänen är som mest

autentiska. Han påpekar vidare med vilken lätthet barnet kan dras över in i den narrativa världen av de vuxna – och det utan att barnet har behov härför i sin utveckling – vilket får till följd att barnets autentiska relation till sig själv lätt förvrängs och förvrids.

Skillnaden gentemot Lacan i detta avseende menar jag ligger i att Stern menar att vi ständigt har möjlighet att nå kontakt med vårt fenomenala medvetande och att en terapeut kan hjälpa oss att lättare kunna vara i kvar i det och vidga dess domän samt att det är ett av terapins viktigaste mål.

Jag får emellertid intrycket att i nuvarande klinisk praktik det Reella, för i vilket fall vissa lacanianer, tycks motsvara de delar av patientens bild- och känsloliv, såväl det medvetna som omedvetna, som (ännu) inte verbaliserats (Burgoyne & Sullivan, 1997, sid. 63–64, 174). Därmed föreligger det givetvis större likheter med Sterns implicita vetande.

Att ställa den icke verbala domänen mot den narrativa

Stern motsätter sig en ensidigt narrativ utövning av psykoanalys. Väl att märka är, att han gör det *inifrån* den psykoanalytiska rörelsen. En i psykoanalys oinsatt läsare kan av denna bok lätt få förståelsen att den moderna psykoanalysens huvudfåra ägnar sig åt klassisk, strikt verbalt styrd analys, om en sådan någonsin bedrivits?

Det kan vara problematiskt i en tid som denna, då psykoanalysen står lågt i kurs. Innehållet i denna bok torde emellertid, efter vad jag kan förstå, hårdare drabba en enbart kognitivt orienterad terapi, i vilken terapeuten är upptagen av hur patienten verbalt beskriver och förhåller sig till de bestämda delmål som överenskommit!

När Stern klyver upp den kliniska helheten i en explicit, verbal, narrativ och en implicit domän, och i det sammanhanget ställer klassisk psykoanalys mot existentiell och expressiv terapi, tycker jag att han under sken av att vara pedagogisk gör sig skyldig till s.k. *guilt by association*,

Alltedan Winnicott och andra analytikers bidrag, såsom den postkleinianska traditionen, Bions metapsykologi från 1950-talet och framåt, och viss fransk tradition, personifierad av t.ex. Andre Green, är det svårt att se vår tids s.k. ”mainstream-psykoanalys” associeras till ett så reduktivt sätt att bedriva analys på, som Stern hänvisar till. Han själv framhäver ju (se t.ex. sid. 120) psykoanalytiska begrepp såsom ”holding environment”, terapeutisk arbetsallians, överförings- och motöverföringsfält (med inkräktande eller massiv projektiv identifikation) och s.k. verklig relation som aspekter av den implicita agendan!

Det otänkt kända och det implicita vetandet

I detta sammanhang vill jag lyfta fram psykoanalytikern Christopher Bollas (1999, 2002). Stern refererar bara en gång till honom i boken (sid. 116). Han skriver där

att Bollas (1987) term *the unthought known* är ett välfunnet begrepp som skulle kunna "fånga in" de processer som termen *implicit vetande* vill omfatta. Stern menar emellertid att Bollas begrepp alltför mycket för tanken till, att de implicita processerna visserligen potentiellt oftast kan, men också bör (min förstärkning) medvetandegöras i ord. Det är ett av skälen till att Stern i stället använder begreppet *implicit knowing*; en term som inte på samma sätt för tanken till att de implicita processerna skall verbalt medvetandegöras.

Bollas arbetar inte utifrån en freudiansk eller kleiniansk skolbildning utan hör, vad jag förstår, till den oberoende (*independent*) gruppen inom den brittiska psykoanalytiska föreningen. Han verkar i en tradition av Freud – Winnicott – Bion och har i sitt tänkande integrerat "delar" av fransk psykoanalys. I sina senare böcker lyfter han fram den, enligt honom, tidige Freuds andemening, att fria associationer och drömmar utgör ett (indirekt) uttryck för individens inre (*en-persons-psykologi*) och att analytikern genom att lyssna på dem i sin tur påverkar patienten i god mening (*två-persons-psykologi*). Han lyfter således inte fram själva tolkningen (av den latent driftsönskan etc.) utan det *aktiva lyssnandet*, under vilket analytikern uppmuntrar patienten till associationer och lyfter fram vissa språk- och metaforelement i patientens ordflöde, vilka den senare i sin tur kan associera till.

Att tolka är givetvis också viktigt men är samtidigt en mycket grannlaga process. Han menar att risken med alltför många och feltajmade tolkningar, är dels att patienten inte själv uppmuntras att i ord ge mening till de fragment av inre liv han just då lyft fram, och som han genom sitt tänkande och tal omorganiserar, för att på det sättet i stunden omskapa en liten aspekt av sitt själv (Jfr Winnicott, 1968, 1969). Denna självorganiserande process i det lilla, menar Bollas utgör ett resultat av ett freudianskt (och väl i synnerhet winnicottskt) lyssnande. Det är ett lyssnande som respekterar patientens integritet och som samtidigt visar att analytikern aldrig kan ha (full) vetskap om patientens inre.

Jag tycker att Bollas tänkande visar på en attityd som mycket liknar Sterns framställning om hur man bör förhålla sig till den implicita domänen: Att lyssna till "det lilla" utan att tolka innebär i sig en revision – den första och andra typen av patientens livshistoria. Jag tänker mig att Bollas lyssnande också kan ge plats för den fjärde typen av revision som Stern beskriver; nämligen att analytikern med sitt lyssnande också aktivt bidrar till en fördjupning av den fenomenala upplevelsen. Stern lägger hursomhelst tyngdpunkten på det icke verbala självet och dess fenomenala upplevelser av global karaktär, medan jag tänker att Bollas är jämförelsevis mer upptagen av det talade ordet och dess associationer.

En tolkning av patientens inre (*en-persons-psykologi*) kan vara prematur och utlösa en negativ terapeutisk reaktion (se t.ex. Igra, 1988). En s.k. *mutativ* (Strachey, Langs) tolkning, i vilken man däremot tolkar utifrån ett *två-persons-psykologiskt*, eller relaterande perspektiv – ett vanligt arbetssätt inom den

nuvarande huvudfåran av svensk psykoanalys – samt med upprepningstvånget i tankarna, medför enligt Bollas en risk: Innehållet av det patienten relaterar i stunden till analytikern, och som den senare använder som grund för sin överföringstolkning, riskerar att i patientens inre värld enbart att hänföras till deras relation och inte till skeenden utanför analysen eller till en inre värld mer komplex än begreppet upprepningstvång (och s.k. attractors) låter antyda. På detta sätt riskerar analytikern både att en onödig asymmetri mellan analytiker och patient uppstår – den förre tror sig enligt den senare ensam ha förståelsen av patientens inre – och att en reduktion och distorsion av psykoanalysens intersubjektiva fält kan uppkomma. *Den implicita relationen patient-analytiker i sin helhet riskerar att förgrovas och förtylligas* (min formulering). Jag tänker mig att det senare skälet är viktigare, eller åtminstone lika viktigt, som orsak till att en negativ eller paranoid reaktion kan utvecklas gentemot analytikern än innehållet (och tajmingen) av tolkningen som sådan.

Ett sådant förlopp (som ju också kan förstås som en dåligt tajmad tolkning) påminner mig om ett av skeendena i det finska nationaleposet Kalevala, där Ilmarinen, som ersättning för sin döda hustru, väljer att smida sig en hustru av guld och silver. ”Hon” visar sig emellertid ej duga och han tager sig småningom en annan. Tolkning 1: Analytikern blir (i en phalliskt narcissistisk position) missnöjd över att patienten inte svarar på den ”riktiga” tolkningen (av ädelmetall) och bryter därför omedvetet kontakten med patienten i den implicita domänen. Tolkning 2: Patienten idealiserar en lång tid analytikern och hans tolkningar. Det tolkade barnet av guld och silver (en narcissistisk skapelse) får gradvis uppta alltmer plats och dödar i motsvarande grad en allt större del av potentialen för ett spontant utvecklande själv hos patienten. Den senare inser så småningom misstaget att (ömsesidigt?) idealisera och slutar.

Både Bollas och Stern är vaksamma på att en psykoanalys kan hanteras (sic!) på ovanstående sätt och på så sätt sofistikerat förvrida den analytiska processen. Stern är det genom att betona risken för analytikern att lämna det icke verbala självet för det narrativa, Bollas är det genom att varna för ett alltför flitigt tolkande och att lyssna på ett, som han kallar, kleinianskt sätt – ett för den analytiska huvudfåran numera lyssnande med den underliggande målsättningen att till patienten återföra de delar av självet som projicerats på analytikern – och sedan göra överföringstolkningar.

Om rummet mellan den fenomenologiska domänen och den narrativa utformade symboliken

Genom att så entydigt ställa den narrativa domänen mot den fenomenologiska, gör Stern en pedagogisk vinst, men läsaren förlorar en undran inför flera viktiga

processer som uppträder i kontinuet mellan dem. Jag tycker att Langer (1969–72), Kelman (1971, när han beskriver symboliseringsprocessen i form av en abstraherande spiral på en grund av pure fact som via alltmer sammansatta sensa utformas till olika grader av symbolisering), och för all del jag själv (Ramberg, 1992, sid. 149–152, då jag beskriver ett abstraherande symboliseringskontinuum i olika logiska nivåer från kroppsuttryck – koreografisk rörelsesekvens – icke diskursiv symbolik – diskursiv symbolik), framhäver dessa mångfacetterade område mellan det berättande självet och det råa fenomenala medvetandet.

Att en sådan gradvis differentiering kan ha klinisk betydelse visar t.ex. Meltzer (1975, Ramberg, 1996, sid. 263–264), när han inspirerad av Bion beskriver begreppet dismantering vid autism, dvs. att kittet, det slags aktiva uppmärksamhet, som binder samman olika sensa till ett sinnesintryck, så att det kan hanteras av psyket, inte frammanas. Mer klargörande beskrivningar av skillnader i gränsområdet mellan tomhet på upplevelse, rå fenomenologi och olika logiska nivåer av symboliseringsprocessen torde ytterligare kunna bidra till förståelsen av kliniska fenomen, såsom autism ovan, olika former av alexitymi och psykosomatik.

En bok av detta slag kan dock inte äga allt. Dessa kommentarer får ses som marginella jämfört med det viktiga och radikala budskap boken vill förmedla.

Kvarstår att psykoanalysen av hävd tynger på den verbala domänen, tolkningen med dess inbyggda risk för alltför långt gången asymmetri mellan analytiker och patient (läs t.ex. Langs) och på frustrations- och separationselement i den psykoanalytiska processen. I kampen mot en ensidig betoning av sådant slag innehåller denna bok övertygande motargument.

Men jag tänker också motsatsen, att terapeuter med annan inriktning än psykoanalys har en del att lära av denna; hur de kan medverka till att patienten utvecklar ett verbalt uttryckt narrativ och mening i sitt liv, samt hur de konstruktivt kan arbeta med frustration/separation under negativ överföring.

Stern och forskarna i Boston-gruppen har ägnat en stor del av sitt liv till att studera det lilla barnets utveckling. De har fokuserat sitt intresse på den psykologiska utvecklingen under en period, när anknytning är av övergripande betydelse och barnet saknar förmåga för symbolisering. Det är därför lätt att föreställa sig, att de kan ha en tendens att överbalansera åt anknytnings- och intersubjektivitetshållet, när de värderar vilken balans i det psykoanalytiska förhållningssättet som leder till optimal utveckling i en terapi. Det utvecklade symboliserade tänkandet kommer något i bakgrunden. Vi kan ju samtidigt ha Freud i åtanke, som inte hade så mycket direktkontakt med små barn och sannolikt därför undervärderade moder–barn–relationens avgörande inverkan på den psykiska organisationen till förmån för den allt överordnade oidipalkonflikten.

Stern själv är emellertid noggrann med att påpeka att fynden och tankegångarna i hans bok skall ses som ett komplement till den narrativa traditionen.

Avslutning

Sammantaget är detta en bok som i kraft av sin human- som naturvetenskapligt väl grundande och kliniskt väl underbyggda framställning bör kunna utgöra en av grundbultarna i arbetet att förstå vad som betingar förändring i terapi. Boken är ur pedagogisk synpunkt mycket välskriven. Daniel Stern betonar den experientiella dimensionen i en terapi/analys framför den verbala förståelsen och formandet av mening, men betonar samtidigt att båda behövs för att ett gott resultat skall uppnås.

Om han är kritisk mot psykoanalysen och tycker att den bör förändras i ovanstående riktning, ger han i stället de existentiella, kroppsorienterade och expressiva terapierna ett substantiellt och vetenskapligt stöd.

N O T E R

- 1 Han var under det första decenniet av Holistiska Föreningens – numera Svenska Psykoanalytiska Sällskapet – tillblivelse och existens, tillsammans med Margit Norell, den mest inflytelserika personen. Hans veckoslutsseminarier bestod till stor del av metodisk genomgång av olika fall i form av sessioner med så nära verbatim utskrift av dialogen som möjligt (många skrev anteckningar under sessionerna.). Han lyfte fram processer i mikroformat och knöt samman processer över tid. Fokus blev naturligtvis på orden och den narrativa dialogen. Numera finns andra hjälpmedel att se och höra processen. De insatta hjälpmedlen kan dock terapeutiskt och etiskt komplicera situationen. Kelmans auktoritet skymdes för många av hans inte direkt intersubjektivt inriktade pedagogik. Många upplevde honom som rejält auktoritär.
- 2 I boken *Helping People* (1971, sid. 423–424 i förkortad översättning). Han beskriver sitt synsätt som holistiskt, organismiskt. Förutom av västerländsk fenomenologi är han mycket påverkad av österländska vishetsläror och deras praktiska utövning, som liksom psykoanalysen används för att hjälp människor i psykisk konflikt, naturvetenskapligt av den tidens system- och fältteorier. I nämnda bok menar någon att hans synsätt vid en falldiskussion förefaller likna Fairbairns (sid.78)
- 3 Gunnar Karlsson har i en nyutkommen bok (2004) om psykoanalys och fenomenologi på ett tänkvärt sätt kritiserat en företrädare för neuro-psykoanalysen, Mark Solms, för att bakom ett dual-aspekt-monism-synsätt röja en i grunden naturalistisk attityd till psykoanalysen. Jag tror att Stern (och andra med honom) för en mer sofistikerad dialog med den fenomenologiska domänen inom psykoanalysen.
- 4 Vad gäller den ofta ologiska medvetandeströmmen hänvisas den intresserade

- t.ex. till psykoanalytikern Matte Blanco och hans tankar om bi-logik.
- 5 Relationellt och intersubjektivt orienterade psykoanalytiker bildade 2001 en internationell *federation av psykoanalytiker – inte föreningar*, utan en ”platt” organisation! –The International Association for Relational Psychoanalysis and Psychotherapy (IARPP). Föregångare till och företrädare för ett intersubjektivt synsätt finns representerade i Mitchell & Aron (1999).
 - 6 Här överförs dock samtidigt en implicit kunskap som senare kan komma till användning, vilket avses med det i detta sammanhang aktuella uttrycket: ”Monkey see, monkey do”.
 - 7 Det är därför viktigt, tänker jag, att särskilja olika nivåer av autopoies, dels den nivå som utgör en integrerad aspekt av minds embodiment, nämligen minds interagerande med omgivningen, och den övergripande nivån där en tolkning av speglingen sker utifrån individens personlighetsstruktur. Här verkar Varela (1993–1999) utvecklat tankegången från Maturana/Varela (1988), då jag och andra fick intrycket att den verbala diskursen blev den centrala, eftersom i synnerhet denna, om den inte var påtvingande till sin natur, gav förutsättningar för individen att själv medvetet eller omedvetet initiera en förändring. Detta på naturvetenskap grundade filosofiska synsätt var viktigt för att legitimera bl.a. arbetet med reflekterande team inom familjeterapi. Här låg tonvikten på ord. Givetvis gäller detsamma för den intersubjektiva dialogen, även om den verbala dialogen inte ses som den avgörande. Senare har Bakhtin-Braaten blivit aktuell och Stern refererar också till honom.
 - 8 Se t.ex. senare årgångar av *International Journal of Psychoanalysis*: I min artikel i *Psykisk Hälsa* N:o 4/2004, fotnot 9 refereras källor till en intressant dialog kring intersubjektivitet.
 - 9 De flesta europeiska analytiker skulle inte hålla med om denna snäva syn på Freuds omedvetna. Se t.ex. Ramberg i *Psykisk Hälsa* 2/03.
 - 10 Se Bateson (1972) om logiska typer.
 - 11 Jag (Ramberg, 1987, 1998) har i andra sammanhang talat om vikten av vara i immersion vid beskrivning av kroppsupplevelser och drömmar och att det har en positiv terapeutisk effekt i sig).
 - 12 Intersubjektivt medvetande kan givetvis ibland upplevas i en grupp. Tänk på det som kallas att bli ”systemic high”, när man efter en längre tids ofta intensivt resonering process slutligen kommer fram till en gemensam förståelse av en familjs dynamik.
 - 13 Många, t.ex. Ullman, hävdar att vi inte ens behöver ha en sinnlig kontakt med varandra. Extra Sensorisk Perception (ESP) tas emellertid inte upp i

detta sammanhang.

- 14 Homonomi är ett begrepp som jag övertagit från Andras Angyal (1965), en annan viktig person för den dåvarande Holistiska Föreningens teoretiska synsätt. Boken *Tänkbart* är f.ö. i många avseenden inspirerad av Langer, Stern och Kelman, som nämns i denna text. Rörelsen mot homonomi (sid. 15) innebär en önskan att befinna sig i en harmonisk relation till en enhet (unit) som man upplever ligga utanför ens individuella själv.
- 15 Se diskussion om form och process i ”*Tänkbart*” (Ramberg, 1992, sid. 30–38).
- 16 Motsvarande det familjeterapeuten Martin Kirschenbaum på 1970-talet kallade *tracking*.
- 17 Jag kan tänka mig att man under högkulturen i Kurdistan-området och dess omgivning började urskilja det intersubjektiva relaterandet från det direkt kroppsliga. Jag höll på att skriva ”kropp och själ”. Det är ju vår västerländska historia som ju gått från gnosticismen, som betonade själens absoluta åtskillnad från kroppen till att vi nu äntligen under förra århundradet kunde förena dem båda, med själslivet som en emergent kvalité av kroppen. Jag tänker mig att det beror på en utveckling av vår kulturs kulturella medvetenhet: Jag föreställer mig att det i sin tur leder till uppkomsten av en inre värld, med dess inre dialoger (monader), samt att denna genom samtal och kontemplation kan renodlas, förädlas och utvecklas till ett själsliv. Snart reifieras denna process slutprodukt till en själ. Denna får inte förvärldsligas och på det sättet förorenas av världsliga fysiska behov. Man uppfinner ett slags omvänd utvecklingsprocess, vilket innebär att på vissa platser i tidig kristendomsutövning barnet inte bedöms ha själ förrän det vid dopet undfår den (Campbell). En annan världslig instans, kyrkan, menar sig förstå hur själen skall uppfostras.
- 18 Det lilla barnet kan ju ligga i moderns arm – ha kroppskontakt – samtidigt som mor och barn har en intersubjektiv dialog, som mest renodlad under s.k. *alert inactivity*. Den kan emellertid störas och förvirras av inträngande och förvirrande element och barnet befinner sig i den stunden i symbios med modern med en inre oklarhet till följd, och med en utväxling av inkräktande projektiva identifikationer från båda håll till följd därav. Se diskussion om begreppet symbios hos Stern (1985) och Pines (1990) svar på denna diskussion.
- 19 Se Palombo (1999): Kapitlen 6 och 7.
- 20 Kelman (1971, sid 102,184–207) eller (Ramberg, 1987, sid. 99–100)
- 21 *To see the World in a Grain of Sand/ and a Heaven in a Wild Flower/ hold Infinity in the palm of your hand/ and Eternity in an hour.* Ur *Auguries of*

Innocence. William Blake, och som i sin tur finns återgivet av Stern på bokens försättsblad.

- 22 Bubers första böcker är översatta av några av de äldsta medlemmarna i dåvarande Holistiska Föreningen.
- 23 Gestalt- och familjeterapeuter på 1970–80-talet torde kunna känna igen den slags dialog som krävdes för att en ömsesidigt bekräftat meddelande skulle föreligga: A säger något till B, B svarar, A svarar på B:s svar, B svarar på A:s svar på B:s svar på A:s utsaga. När jag undervisade kallade jag det ”Fyran”.
- 24 Jag tänker mig emellertid att han är alltför påverkad av Freuds tripartitmodell där Detets essens per definition inte kan möta det upplevande Jaget utan omvandling. Kanske är jag emellertid här för dåligt inläst? I vilket fall har Freuds strukturella modell nästan fått ett reifierat värde av verklighet inom psykoanalysen.

L I T T E R A T U R

(Viss välkänd psykoanalytisk litteratur ej medtagen av utrymmesskäl)

Angyal, A. (1965). *Neurosis and Treatment. A holistic theory*. New York: Wiley and Sons.

Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York: Bantam Books.

Beebe, B. & Lachman, F. (2002). *Infant Research and Adult Treatment: Co-constructing Interactions*. Hillsdale, NJ: Analytic Press.

Blake, W. (1800–1806/1977). Auguries of Innocence ur Poems from the Pickering Manuscript, Notebook Poems i *The Complete Poems*. London: Penguin Classics.

Bollas, C. (1987). *The Shadow of the Object. Psychoanalysis of the Unthought Known*. London: Free Association Books.

Bollas, C. (1999). *The Mystery of Things*. London: Routledge.

Bollas, C. (2002). *Free Association*. London: Icon Books.

Boston Change Process Study Group (1998). Non-Interpretive Mechanisms in Psychoanalytic Therapy. The Something More than Interpretation. *Int. J. Psychoanal.*, 79:903–9.

Boston Change Process Study Group (2003). Explicating the implicit: The interactive microprocess in the analytic situation (report No. 3). *Int. J. Psycho-Analytic*, 83:1051–1062.

Boston Change Process Study Group (in press?) “The something more than interpretation”:

- Sloppiness and co-construction in the psychoanalytic encounter (report No. 4). Journal of the American Psychoanalytic Association.*
- Bucci, W. (1997). *Psychoanalysis & Cognitive Science. A multiple Code Theory.* New York: The Guilford press.
- Burgoyne, B. & Sullivan, M. (ed. 1997) *The Klein-Lacan Dialogues.* London. Rebus Press.
- Edelman, G.E. & Tononi, G. (2000) *A universe of consciousness. How matter becomes imagination..* New York: Basic Books.
- Igra, L. (1988). *På liv och död.* Stockholm: Natur och Kultur.
- Joseph, B. (1983) *Transference: the Total Situation* i (1989 ed. Bott Spillius, E. & Feldman, M.) *Psychic Equilibrium and Psychic Change. Selected Papers of Betty Joseph.* London: Tavistock/Routledge.
- Karlsson, G. (2004). *Psykoanalysen i ny belysning.* Stockholm: Natur och Kultur.
- Kelman, H. (1968). *Kairos: The Auspicious Moment* i *The American Journal of Psychoanalysis.* Vol. XXIX, 1.
- Kelman, H. (1971). *Helping people.* New York: Science House.
- Kristeva, K. (1991). *Fasans makt. En essä om abjektionen.* Göteborg: Daidalos.
- Langer, S. (1967,1972). *Mind: an essay on human feeling,* Vol. 1,2. London: Johns Hopkins Press.
- Maturana, H.R. & Varela, F.J. (1988) *The Tree of Knowledge.* London: Shambhala.
- Meltzer, D. (1996). *Den Psykoanalytiska Processen.* Stockholm: Natur och Kultur.
- Meltzer, D. et al (1975). *Explorations in Autism.* London: Karnac
- Meltzer, D. & Harris-Williams, M. (1988). *The Apprehension of Beauty.* London: Clunie Press.
- Minsky, M. (1981). *Music, mind and meaning* i *Computer Music Journal,* 5 (3):1–18.
- Mitchell, S.A. & Aron, L. (1999) *Relational Psychoanalysis: the Emergence of a Tradition.* Hillsdale. N.J. The analytic Press.
- Palombo, S.R. (1999). *The Emergent Ego: Complexity and Coevolution in the Psychoanalytic Process.* Madison, Connecticut. International Universities Press.
- Ramberg, L. (1987). *Kroppens roll i personlighetsutvecklingen* i (red Wrangsjö) *Kropporienterad psykoterapi.* Stockholm: Natur och Kultur.
- Ramberg, L. (1992). *Tänkbart om individuation och tillhörighet.* Stockholm:

Mareld.

Ramberg, L. (1996). Efterord i Meltzer, D. (1996) *Den Psykoanalytiska Processen*. Stockholm: Natur och Kultur

Ramberg, L. (1998). *Minnesinlagring, symbolisering och drömmar*. Opublicerad

Ramberg, L. (2001). Om införlivandet av nya objekt i *Insikten*, 2001: 1.

Sandler, J. (1992). Reflections on developments in the theory of psychoanalytic technique. *Int. J. Psycho-Anal.* 73: 189–198.

Stern D. (1985). *Spädbarnets interpersonella värld*. Stockholm: Natur och Kultur.

Stern D. (1995). *The Motherhood Constellation*. New York: Basic Books.

Stern D. (2004). *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. New York: Norton.

Trevarthen, C. (1997). The Nature of Motives for Human Consciousness i *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*. No. ?

Tronick, E.Z. (1998). Dyadically Expanded States of Consciousness and the Process of Therapeutic Change i *Infant Mental Health Journal*, Special Issue: Interventions that Effect Change in Psychotherapy: A Model Based on Infant Research, Vol. 19, No. 3, 1998.

Winnicott, D.W. (1968). Interpretation in Psycho-Analysis. i (1989, red. Winnicott, C. et al) *Psychoanalytic Explorations*. London. Karnac Books.

Winnicott, D.W. (1969). Användandet av ett objekt och relaterande genom identifikationer i (1995) *Lek och Verklighet*. Stockholm: Natur och Kultur.

Winnicott, D.W. (1993, red Jemstedt, A.). Den skapande impulsen. *Psykoanalytiska skrifter i urval*. Stockholm: Natur och Kultur.